

قازاق اۆز اعدىپ تىناك قازناسى

شېجىرەلەر

1

شېجىياڭ خالىق باسپاسى

قازاق ادبىيەتىنىڭ قازىناسى

شىنجاڭ

1

شىنجاڭ خالىق باسپاسى

۲۰۰۸ ۋىرجى

图书在版编目(CIP)数据

哈萨克民间文学大典. 系谱. 1: 哈萨克文/阿扎提, 苏里坦汗 编.
乌鲁木齐: 新疆人民出版社, 2008.12
ISBN 978-7-228-12132-8

I. 哈... II. ①阿... ②苏里坦汗... III. ①哈萨克族 — 民间文学 — 作品综合集 — 中国 — 哈萨克语 (中国少数民族语言) ②哈萨克族 — 民族谱系 — 中国 — 哈萨克语 (中国少数民族语言) IV. I277

中国版本图书馆 CIP 数据核字 (2008) 第 197348 号

责任编辑: 苏里坦汗
责任校对: 哈力木拉提
封面设计: 夏提克

哈萨克民间文学大典 —

系谱 (哈萨克文)

(1)

阿扎提, 苏里坦汗 编

新疆人民出版社出版

(乌鲁木齐市解放南路 348 号 邮政编码: 830001)

新疆新华书店发行

新疆八百印务有限公司印刷

880×1230 毫米 32 开本 9.5 印张

2008 年 12 月第 1 版 2008 年 12 月第 1 次印刷

印数: 1 — 3000

ISBN 978-7-228-12132-8 定价: 18.00 元

از ۇلتتاردىڭ تاغداۋلى كىتاپتاردىن شىعارۋعا ارنالغان مەملەكەت كەتەمك قارجى ارقىلى دەمەلگەن نىشان

全国少数民族出版资金资助项目

جاۋاپتى رەداكتور: سۇلتانقان ساعاتجان ۇلى
كوررەكتور: قالمۇرات جارمۇقامەت ۇلى
مۇقاباسىن جوبالاعان: شانتىق اغسا

قازاق اۋىز ادەبىيەتىنىڭ قازىناسى —

شەجەرەلەر

(1)

ازات يزوللا ۇلى
باسپاعا داينداعاندار: سۇلتانقان ساعاتجان ۇلى

*

شىنجاڭ خالىق باسپاسى باستىردى
(ئۇرىمچى قالاسى، وگتۇستىك ازاتتىق كوشەسى، 348 - ۋىلا)

شىنجاڭ شىنخۇا كىتاپ دۇكەنىنەن تاراتىلدى
شىنجاڭ باباي باسپا نىسەنرى شەكتى سەرىكتىگىندە باسىلدى
فورمات 1/32 1230×880، 9.5 - باسپا تاباقى

2008 - جىل، جەلتوقسان، 1 - باسپاسى

2008 - جىل، جەلتوقسان، 1 - باسلىۋى

تىراجى: 3000 — 1

ISBN 978-7-228-12132-8

باعاسى: 18.00 يۋان

باسپادان

قازاق حالقىنىڭ اۆز ادهبيەتى ءوزىنىڭ كوركەمدىك - يەدىالىق نارىمەن، ەستەتيكالىق قۇتات - تەگەۋرىنىمەن، ءتۈر - جانرلارنىڭ مولدىمەن، تاقىرىپتىق جانە سىۋجەتتىك بايلىمەن، قوعامدىق - الەۋمەتتىك جانە تارىيەلىك تەرەڭ مان - مازمۇنىمەن ەرەكشەلەندى . ول كۈنە تاس داۋىرىندە پايدا بولپ، تۈركىلىك تۈستى باستان كەشىرگەن، ودان بەرى دە قازاق حالقىنىڭ قالىپتاسۋ تاريحىمەن بىتە قايناسپ، بىرگە جاساپ كەلە جاتقان تەڭدەسى جوق رۋحاني مۇرا . ول بايىرىعى اتا - بابالارىمىزدىڭ نانم - سەنىمدەرىنەن، تاريحىنان، تۇرمىس - تىرشىلىگىنەن، اسىل - ارمانى، يىك مۇراتىنان جان - جاقىتى ماعلۇمات بەردى ءارى ۇلتتىق رۋحاني مادەنيەتتىڭ عاسىرلار تىزبەگىندەگى تاريحي وزگەرىسەن، ەتيكالىق سانامەن قارايلاس ءجۈرپ وتكەن جولدىن دا كوز الدىمىزعا ەلەستە الادى . اۆز ادهبيەتىنىڭ شىعارۋشىسى دا، تاراتۋشىسى دا، تىڭداۋشىسى دا - حالىق . سوندىقتان، ول شىن مانىندە، حالىقتىڭ ءوز ەتىشى بولپ تابىلادى . ياعنى اۆز ادهبيەتى - حالىق شىعارماشىلىقىنىڭ ايرىقشا سالاسى، اۆزىشا شىعارىلىپ، اۆزىشا تاراعان كوركەم ادهبي تۈنىدىلاردىڭ جىيىنتىق اتاۋى . سونىمەن بىرگە عىلىم مەن مادەنيەتتە «حالىق شىعارماشىلىعى»، «حالىقتىڭ اۆزىشا ءسوز ونەرى» دەيتىن اتاۋلار دا وسىعان جاقىن ماعىنادا قولدانىلادى . 1846 - جىلى اعىلشىن عالىمى ۋىليام تومس ۇسىنعان فولكلور (اعىلشىنشا حالىق دانالىعى) ءسوزى دە اۆز ادهبيەتى اتاۋى ۇشىن حالىقارالىق عىلمى اتاۋ رەتىندە قابىلدانغان . بۇلاردىڭ قاي - قايسىسى دا ءىرنىڭ ورنىنا ءىرى قولدانىلىپ كەلەدى . باتىس ەۋروپا، امەرىكا، اۋسترالىيا

حالىقتارنىڭ ئۇچىمىدا بۇل سۆزدىڭ ماعىناسى تىم ئۆقمىدى،
ول حالىقتىڭ كىيىم - كەشەك، قۇرال - جابدىق، ادەت - غۇرىپ،
تۇرمىس - سالت، ناننىم - سەنىم، سونداي - اق، ئتۇرلى
كوركەمونەرىن (پۈەزىيا، مۇزىكا، ئېي، ويۇ - ورنەك، توقما
ونەرى، ت. ب) تۇتاستاي اتاۋ ئۇشش قولىدانلادى. بۇل جاعىنان
العاندا ول تەك ئۆز ادەبىيەتنى عانا ەمەس، «ەتئولوگىيا»، «ەتئو
مادەنىيەت» دەيتىن ئۇچىمدارمەن دە ساپاقتاسىپ، ماعىنالايسىپ
جاتادى. قازاق ادەبىيەت ئاتئو ئىلىمىنداعى «ئۆز ادەبىيەت» دەگەن
ئۇچىم دا «فولكلوردىڭ» وسى ماننىمىن ساپاقتاس دەپ قاراۋعا ابدەن
بولادى. بۇلار ئېرىن - ئېرى تولىق سىپاقتاي بەرەدى. ئۆز
ادەبىيەتنى زەرتتەيتىن ئىلىمدى «فولكلور» دەپ اتاۋمىزدا
وسىعان بايلانستى.

ئېز وسى ئۇستانىمدى باششىلىققا الا وتىرىپ، قازاق
ادەبىيەتنە ەئبەك سىڭىرگەن ئېز ئولىم عالمىداردى نەشە مارتە
شەكە ئۇيىستىرىپ «قازاق ئۆز ادەبىيەتنىڭ قازىناسى» دەگەن
فولكلور اتاۋىنا سىيىمدى تاقىرىپتا ۇلاسىپالى كىتاپ شىعارۋدى
مىندەتكە الدىق. ماقسات - فولكلورعا جاتاتىن دۇنيەلەردى شاما
بار تولىق قامتۇ. ويتكەنى، كوشپەلى قوعامدا فولكلور بەلگىلى
ئېز الەۋمەتنىك توپتىڭ عانا شىعارماشىلىعى ەمەس، جالىپى
حالىقتىڭ حانى مەن قاراسىنا، باتىرى مەن كىيىنە، بايى مەن
كەدەيىنە ورتاق ونەر، امبەگە تىەسەلى مۇرا. سول تۇستا بۇكىل
قوعام ئۆزىشا ونەر مەكتەبى بولدى. وسىعان لايىق ئۆز
ادەبىيەتنىڭ جۇگى دە وراسان زور بولدى. حالىقتىڭ تارىخى
زەردەسى، فىلوسوفىيالىق وي - تۇيىندەرى، پەداگوگىكالىق
تاجىرىيەسى، ادامگەرشىلىك ولشەمدەرى، كاسىپتىك ادەبىيەتكە
ئان كوركەمدىك سۇرانىستارى، تەاتىرلىق ونەرگە تىەسەلى ەسەسى
ئۆز ادەبىيەتنە جۇكتەلدى. ئس جۇزىندە ئۆز ادەبىيەتنىڭ
ارالاسپايتىن سىالاسى قالعان جوق. ئېز بايىرعى اتا -
بايالارىمىزدىڭ وسىنداي ونەر مەكتەبىنەن جارالعان بارلىق

دۇنيەلەرنىڭ باسقىن بىرىكتىرىپ جالپى خالىققا، كەلەر ۇرپاققا،
 زەردەلى زەرتتەر مەندەرگە تابىس ەتۋ ماقساتىندا «قازاق اۋىز
 ادەبىيەتىنىڭ قازىناسىن» الدارىڭىزغا تارتتىق. ۱۹۸۵ - ۱۹۸۶
 قازاق اۋىز ادەبىيەتى ۇلكەن تۇلعالار باسپا ءسوز بەتتەرىندە
 جارىق كورىپ بولدى. ءىراق، ءالى دە شاشىراندى كۆيدە، رەفورما
 جاساپ، ەسكە اشۋدان بەرگى 30 جىل بويى شىنجياڭ خالىق
 باسپاسىنان اڭىز - ەرتەگىلەر، قارا ۇلەڭدەر، قىسا - داستاندار،
 قازاق ەمشىلىگى، ەنە تارىيە، ۇلتتىق اس - تاغامدار، ت.ب.
 فولكلورغا قاتىستى دۇنيەلەر ۇزبەي جارىق كورىپ كەلەدى.
 1979 - جىلدىن باستاپ «شالەن» جۇرنالىن شىعارىپ اۋىز
 ادەبىيەتىنىڭ العاشقى سونى مۇرالارن جىناپ، تۇڭغىش توپتا
 باسلىم كۆرسەتتى. ءىز بۇل جولى وسى نۇسقالاردى نەگىرگە
 الا وتىرىپ جانە ەلىمىزدىڭ ءىشى - سىرتىندا باسلىم تاپقان
 نۇسقالارن سالىسىنىرۋ، ساراۋ، تولىقتاۋ، رەتتەۋ ارقىلى
 جانرلار بويىنشا جۇيەلى قۇراستىرىپ وتىرمىز. ۱۹۸۷ - ۱۹۸۸
 قازاق اۋىز ادەبىيەتىنىڭ ءتۈر - جانرلارى مول جانە كۆردەلى
 بولىپ كەلەتىندىكتەن جانرلىق جاقتان بولۇپ بىزگە قىيىندىق
 تۋدىردى. ءتۈرلى تانىمدار ارا تالاس - تارتىستان سولق اقىندار
 ايتىسى، اڭىز - ەرتەگىلەر، باتالار، جاڭلىپاشتار، جۇمباققار،
 جىراۋلار جىرلارى، زالڭ - جارعىلار، كۆلدىرگىلەر، قارا
 ۇلەڭدەر، قىسا - داستاندار، ماقال - ماتەلدەر، مىسال -
 تامىسلەر، تۇرمىس - سالت جىرلارى، ۇلەسكەرلەر، ۇلتتىق
 ويىندار، خالىق اندەرى، شەجرە، شەشەندىك سوزدەر دەپ ون
 سەگىز توپقا جىكتەدىك. عىلمىي بولۇپ جاعىنا قاتال تالاپ
 قويغانىمىزبەن كەيىر وقشاۋ قالاتىن جانرلاردى وسى توپتىڭ
 بىڭىلىلى بىرىنە تەلىدىك. مىسالى، ميفتەرگە قايسىلار جاتادى،
 اڭىزدارعا قايسىلار جاتادى دەگەن سىياقتى ماسەلەرگە كەلگەندە
 پىكىر بىرلىگىنە كەلە الماعاندىقتان «اڭىز - ەرتەگىلەر» دەگەن
 ءىز اتپەن جىبەرىپ، بىڭعاينا قاراي ورنالاستىردىق. ماقال -

ماتەلدەر بۇدان بۇرنى باسلىمداردىڭ جانە شەتەلدەگى باسلىمداردىڭ بارىدە تاقىرىپتارغا بولىنگەن، بىراق، مۇنداقدا ماقال - ماتەلدەر وتە كوپ قايتالاندى، ويتكەنى، قازاقتىڭ بىر ماقالى بىرنەشە مەنىدا بەرىپ، بىرنەشە تاقىرىپتى قامتىدى. سوندىقتان، بىز الفاۋىت تارتىپكە سالىپ (بىرىنشى جولدىڭ بىرىنشى دىبىسىن نەگىزگە الىپ) شىعاردىق. حالىق اندەرىنىڭ قاي بىرىن الساق تا تۇلىۋاڭىزى، تارىخى بار ءارى حالقتىق قاسىيەتى بويىنشا كوپ ۋارىانتى. بىز حالىق اراسىنا ەڭ كوپ تاراعان بىر نەمەسە بىرنەشە ۋارىانتىن نەگىز ەتتىك. سونىمەن بىرگە مۇمكىندىگىنشە ەڭ بايرىعى نۇسقاىسىن ۋۇدى ولشەم ەتتىك. ال، بەتاشار مەن باتالار تومىنا دا وسى ءۇردىستى ۇستاندىق، نەگىزىنەن حالقتىق سىپات العان تۇنىدىلاردى بەردىك. رۇ، تايپالاردىڭ ۇربۇن ۇرپاقتان ۇرپاققا ۇلاستىرىپ، جەتكىزىپ تۇراتىن شەجىرە تارقاق سالتى مادەنيەتتى ەلدەردىڭ بارىدە بار. ال، شەجىرەگە ەرەكشە كوڭىل بولەتىندەردىڭ بىرى - بىزدىڭ حالقىمىز. قازاق رۇلارىنىڭ شەجىرەسى ۇرپاقتان ۇرپاققا نەگىزىنەن ۇزىشا الماسىپ، جەتىپ وتىرعان. ارينە، مۇنداقدا ارۇن شەجىرەشلەر ۇز ايدىنىندا ءسوز سالىپ، اتەكتى شەجىرەلەيتىندىكتەن بىز بۇل باسلىمدا ولاردىڭ ءاسىلگى نۇسقاىسىنا قۇرمەت ەتىپ، بىر رۇدىڭ، بىر تايپانىڭ تاراتىلۇن ءالمە - ءدال بىر نىزدىلىككە سالىپ جۇيەلەمەدىك، تەك، شەجىرەلىك دەرەكتەردى جىناقتاپ بەرۋدى جون كوردىك. قالعان پىكىردى وقىرمان ۇز قولدارىنا العان سول ايتار دەپ وسى بويىنشا باسۇعا كەلىستىك.

شىنجاڭ حالق باسپاسى

2008 - جىل، شىلدە

مازمۇنى

1	 جىلنامالار جىناغى
128	 تۈرك، قىرغىز، قازاق ھام خاندار شەجىرەسى
213	 ئۇش ئچۈزىدىك تارالۋى
269	 قازاق شەجىرەسى

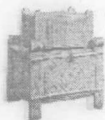
[illegible][illegible]

جلناما الار جیناعی

«جېلنامالار جېنالى» «جامع التواريخ» كىتابى 1598 - جىلدان 1602 - جىلغا دەيىن قوسىم ۋلى جالايرى قادىرغالى قالامىنان تۇعان سىعارما. قادىرغالى (1530 — 1605) ورتا عاسىردىكى قازاقنىڭ غۇلاما عالمى، شەجىرەشى، شەشەن يىلەرنىڭ بىرى ەدى. سىردارىا بويىن مەكەندەگەن ۋلى جۇز تاراق تاڭبالى جالاير تايپاسىنان شىققان. قادىرغالىدىنڭ بۇكىل ساتالى ۋمىرى قازاق حاندارى — شىعاي خاننىڭ، وندان سۇلتاننىڭ، كەيىن ونىڭ بالاسى ورازمۇحاممەتپەن بىرگە وتكەن ۋارى قىزىن بەرىپ، قاينى اتاسى رەتىندە ونىڭ قىزىمەتىندە بولغان. قادىرغالى جالاير خان، سۇلتاندار وردالارىندا جاس بەگزالاردىڭ اقبلوگوي تارىيەشىسى، خاننىڭ سەنىمدى قاراشاسى، كەڭەششىسى بولغان. تاۋەكەل خاننىڭ ۋنىسى وندان سۇلتان جاۋ قولىنان ولگەن سوڭ ول وندان سۇلتاننىڭ 13 جاسار بالاسى ورازمۇحاممەدتى ەرتىپ، اۋىل — ايماممەن سىبىير خانى كۇشىمنىڭ قول استىنا كوشىپ بارادى. قادىرغالى ول جەردە دە توبە ۋبى سايلانادى.

اق پاتشانىڭ سىبىريانى باغىندىرۇشى اسكەر باسى چولوكوۋ 1588 -
جىلى ەرتىس جاعاسىندا قارشىعا سالىپ، كوڭىل كوتەرىپ جۇرگەن بالا
جىڭىت وراز مۇھاممەدى، سىبىر كىنازى سەيدەكتى ① جانە وسىلاردىڭ

① وراز مۇھاممەد اكەسى ولگەن سوڭ سەيدەككە يارغان.

كەڭەشچىسى قادىرئالى جالايىردى دا تۇتقۇنغا الپ، ماسكەۋگە «سيعا»
 جىبەرەدى. وسى «سىمەن» بىرگە ولاردىڭ ءۇي شىندەگىلەر، قاراشا
 بەكتەرى مەن بىلەرى، تۇس - تۇعاندارى، اۋىل - ايماعىمەن تۇگەل
 جونەلتىلگەن بولاتىن. ورازمۇحاممەد سوندا ەر جەتپەسەيگەن سوڭ
 1590 — 1591 - جىلى ماسكەۋدىڭ شۆەدەتەرگە، قىرىم حاندىقتارىنا
 قارسى سوعىستارىنا قاتىناسىپ، ەرلىك كورسەتكەندىگى ءۇشىن ورس
 پاتشاسى فەدور يۋانوۋىچ 1592 - جىلى ورازمۇحاممەد سۇلتانغا وكا وزەنى
 بويىنداعى قاسموۋ (كەرمان) حاندىعىنان سيعا جەر ءبولىپ بەرەدى.
 1600 - جىلى جانە ورس پاتشاسى بارىس كودونوۋ ورازمۇحاممەدتى
 قاسىم پاتشالىعىنىڭ حانى ەتپ تالايىندايدى. قادىرئالى جالايىر ءورت
 قۇرمەتتى ءۇزىرىنىڭ ءبىرى بولپ بىلىككە وتىرادى. اتا - بابالارىنان
 بەرى قاراي حان - سۇلتانداردىڭ قىزمەتىندە بولپ كەلە جاتقان
 قادىرئالى وسى كەزدەن باستاپ، تىكەلەي عىلىممەن، شەجىرە - تارىخ
 جازۋمەن اينالىسادى. ول «جىلنامالار جىناعىن» وسىدان باستاپ جازۋعا
 كىرىسىپ، 1602 - جىلى اياقتادى. عۇلاما جازۋشى ءوز انا ءىلىن
 جەتتىك بلۋمەن بىرگە، اراب - پارسى ءىلىن جەتە ءىلىپ، شىعىستىڭ
 كلاسسىكالىق مادەنيەتى مەن وزىق ادەبيەتىن، عىلىمىن تەرەڭ بىلگەن.
 تارىخ، شەجىرە كىتاپتاردى مولىنان وقىعان ءارى وقىعاندارىن كوكەيىنە
 جىناپ ساقتاپ توقىعان. ورتا ازىيانىڭ اتاقتى عالىمدارىمەن تەڭ تۇراتىن
 عۇلامالاردىڭ ءبىرى، شەشەن ءىيى بولا ءىلدى.

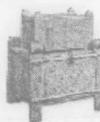

قادىرئالى قوسىم ۇلى جالايىردىڭ «جىلنامالار جىناعىنىڭ» العاشقى
 ءبىر قولجازبا نۇسقاسىن 1825 - جىلى قازان داشۆەسىنىڭ قىزمەتكەرى
 يىبراھىم حاليفىنىڭ قولىنان ورستىڭ شىعىس زەرتتەۋشى عالمى ن.
 ي. بەرەزىن الپ، 1851 - جىلى ەشقانداي وزگەرتپەي سول كۋىنىدە
 شەگە باسپامەن قايتا باستىرعان. كىتاپتىڭ سىرتقى بەتى
 ساقتالماعاندىقتان «جامع التواريخ» دەگەن كىتاپ اتىن بەرەزىن قويىعان
 ءارى الدىنا ءوزى تۋسىنىڭ ءسوز جازىعان. ونىڭ سەبەبى: بۇل ەڭبەك
 «راشىد - اد - دىننىڭ» پارسى تىلىندەگى ەڭبەگىنەن پايدالانغانىن، وعان

قادىرغالىدىڭ باسقاردا شەجىرە - تارىختاردى قوسىپ جازغانىن، سەكەرەپ
 ۋەسى اتتى مەجەلەپ قويغان. «شىنجاڭ جىنالىق» بىلەن «شىنجاڭ جىنالىق»
 زامانىنىڭ ۋەتەن، تۈرلى مادەنىيەتنىڭ ماسۇمىن بۇل كىتاپنىڭ
 قازان باسلىمىنىڭ «بىر نۇسقاسى» (1851 - جىلغى نۇسقاسى)
 امەرىكانىڭ شىكاگو داشۋەسىنىڭ كىتاپخانىسىنىڭ شىنجاڭ تىلىدە
 بولىمىنىڭ ساقىتالغان. بىز ۋەسى نۇسقاسىغا نەگىزەلىپ قازىرگى قازاق
 تىلىنىڭ قايتالاي داپىنداپ وتىرىمىز. «شىنجاڭ جىنالىق» ۋەسىنىڭ كومپوزىتسىيالىق
 قۇرىلىمى جىلغىنان مىناداي ۋەش بولىمىن تۇرادى: «بىرىنشى
 بولىمىنىڭ، ۋەتەن داۋىرىدەگى مارتەبەلى ادامداردى ماقىتاپ، ماداقتاۋ
 ۋەستورى بويىنشا، ۋەتەن مۇھاممەد پەن قادىرغالىدى قولىنا قاراتىپ،
 ارداقتاپ اسپەتتەپ ۋەز مۇددەسى ۋەش بىلەن سىتەكەن ۋەسى پاتشاسى بارىس
 كودونوۋگە ارناۋى باياندالغان. بىرىس باتشانىڭ ۋەلىمى مەن دانالىق،
 كۈشنىڭ زور قۇدرەتتى ەكەندىگىن ماداقتايدى. ۋەنىڭ ايبارى مەن
 ايباتىنان يەنىگەن خاندىقتار مەن قالالاردى اتاپ ۋەتەدى. سونداي - اق،
 ۋەن ۋەلى شاراپات بىلەشتايدى. ەكەنشى بولىمىنىڭ، راشىد - اد - دىنىنىڭ
 كوپكە بەلگىلى پارىسى تىلىنىڭ «جامع التواريخ» («شىنجاڭ جىنالىق»)
 اتتى ەكى بولىمىن تۇراتىن ۋەكەن كىتابىنىڭ «بىرىنشى» بولىمىنىڭ
 كەيىن جەرلەرىن اۋدارمالاپ بەرگەن. بۇل بولەكتەگى مازمۇنغا كەلسەك،
 بۇندا جازىرەت نۇح «الاسلامنان ۋەز جازىرەت، ۋەن شىنجاڭ جازىرەت
 دەيىنگى تارىختى باياندان كەلىپ، شىنجاڭ جازىرەت ۋەز جازىرەتتى
 قۇرغان ۋە - تايپالاردىڭ قوڭىرات، قىپشاق، ارىس، نايمان، كەرىي،
 ۋاق، جالايىر، ۋەسىن، قاڭلى، قاتان، مەركىت، الشىن، ت. ب. لاردىڭ
 سول داۋىردەگى تارىخىي ەنوگرافىياسى مەن تۈرمىس تىرىشلىلىگى
 جازىلغان. جازىرە ۋەسى تايپالار مەن خالىقتاردىڭ شىنجاڭ جازىرەت
 ۋەتەن، ۋەستالغان قوعامدىق ۋەتەن، ۋەتەن باسلىرىنىڭ بىرلىكلى
 ناقتىلى دەركەتەر مەن بايانداندى. سونداي - اق، «شىنجاڭ جىنالىق»
 «شىنجاڭ جىنالىق» - ۋەتەن قاجىنىڭ 13 - 14 - جازىرە جازىرە

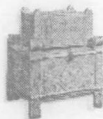

[illegible]

ۈگەداي، تولوي (تولە)ۋەلتتەرىنىڭ دۇنيەلىك تارىخى مەن بىقپالىن،
ولاردىڭ ناسىلدەرىنىڭ تارالۋىن دا بايانداغان باعالى اسىل قازىنا. تۇسقان
ۋەلت ھالىقتارىنىڭ دا پايدالانۇشنا ابدەن تاتىدى.

ئىز بۇل كىتاپتى قازىرگى قازاق تىلىندە داينىداۋدا ئۆتۈپ ئۇسقاغا بارىنشا ادال بولپ، سول ئۇستىلى ۋاقىيالاردىڭ ئۆز قالىپىندا ءال، دۇرسى ئۆدارىلۇن كوزدەدەك. ئۆتوردىڭ جازۇ ستىلى مەكشەلىگىنە ئۆرمەت ەتپ، ئوعىلى زامانىدى قازاق تىلىنىڭ ءداستورىن ساقىاي وتىرىپ، قالىڭ وقىرماندار مەن ئىل، تارىخ زەرتتەۋىشلەردىڭ قاجەتىنە جاراتۋدى ماقسات ەتتىك. وسى ارقىلى 16 - عاسىردىڭ وزىندە قازاق جازبا ادەبىيەتى مەن تارىخىنىڭ بار ەكەندىگىن اىگىلەدىك. بۇل شىعارمانى شوخان ۋالىحانوۋ پەن اباي قۇنانباي ۇلى دا وقىپ كورپ، وزىندىك باعاسىن بەرىپ ەتكەن. «جىلنامالار جىناعى» 1851 - جىلى قازان قالاسىندا باسلىغان، 32 فورماتتى، 171 بەتتىك كىتاپ. سوڭىندا بەرەرىنىڭ 9 بەتتىك ماقالاسى مەن امەرىكا شىكاگو داشۆەسى كىتاپخانىسىنىڭ تاڭباسى باسلىغان. ئارى «بۇل كىتاپ باسلىۋعا رۇقسات ەتىلدى. وسى شارىتپەن باسلىغاننان كەيىن ورتاعا شىققان ئۇسقالارى بولسا، وسى مەكەمدەگە ۇقتىرىلسىن. يۇسۇف غۇنۋالدى. ئاگوستىڭ 16 - كۈنى 1850 - جىل. رۇمىنا» دەپ ەسكەرتپە بەرىلگەن. بايىرى باسلىغان تەكىستەگى كەيىىر ماڭىزدى تاۋلار، داستان، بولم جانە كىسى اتتارىنىڭ ۇستىنە « - » سىزىق بەلگىسى قويىلغان ئارى كىسى اتتارى ەكى دە ۇش ئۆزلى النىغان، ماسەلەن، جوشى خاننىڭ بەسىنىشى ۇلى بىردە سىپان دەسە، ەندى بىردە شىسان دەپ النىغان. ال، تارىختاعى ۇگەدايدى وگىداي، تولەنى تولوي، ت.ب. سىياقتىلار. بەت سانى كۈنە اراپ سىفىرىمەن قويىلغان. داينىداۋ بارىستىدا بايىرى كىتاپتىغى بەت سانىن () تىرناقشا شىىنە الپ جازىپ وتىردىق. وقىرمانداردىڭ جىلى قاپىلداۋىن سۇرايمىز.

[illegible]

ن سالىق ن دە رىيىلەت خىللىق نە غلىنى مىتتەن (ماتە) رەماتە رەماتە
ن لىقەنە. لىقەنە نىسا رەماتە ن لىقەنە لىقەنە نە غلىنى مىتتەن خىللىق نە غلىنى مىتتەن

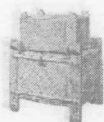
(3) ەستۈشىگە قوش جىيىپ، وقىرمان اقبلىنا پايداسى بولعاي جانە
قۇلىنىنا بىلگىسى كەلگەن ءار قايسى پەندەگە ءۇجىپ بولعاي. ەگەر اللا
تاغالا قالاسا ءار قايسىلار بىرنەشە بولىمەن بايان قىلامىز. اللاتاغالا
جاردەم ەتۈشى يەمىز، تاۋەكەل ەتىپ بىستەرىمىزدى تابىستاۋشى يەمىز.
پايعامبارىمىز مۇحامەت پەن ونىڭ بارلىق ءۇرىم - بۇتاقىلارنى، تۋىس -
تۋعاندارىنا راحىم قىلا كورگەي!

رەماتە رەماتە رەماتە رەماتە رەماتە رەماتە رەماتە رەماتە رەماتە رەماتە
رەماتە رەماتە رەماتە رەماتە رەماتە رەماتە رەماتە رەماتە رەماتە رەماتە

رەماتە رەماتە رەماتە رەماتە رەماتە رەماتە رەماتە رەماتە رەماتە رەماتە
رەماتە رەماتە رەماتە رەماتە رەماتە رەماتە رەماتە رەماتە رەماتە رەماتە

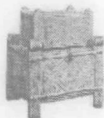
ەك العاشقى بۆلۈم

بارلىق خرىستىيان پاتىشاسى، قازىرەت بورىس فەدروۋىچ بەك اق جان
ەدى. ول كىسىنىڭ داۋلەتتى كۈندەرىن تانىستىرىپ، ەسىمدەرىن ماداقتاپ
سىپاتتاۋعا بۈكىل پاتشا، بۈكىل خالىقتان ايسىرلىمايتىن رابىسىم
(جاراۋشىم) يشارات بەردى. تانىستىرساق: اينالاسى التى جان، توڭىرەگى
ءتورت جان، دۇنيەنىڭ ءتورت بۇرىشىن بىلەگەن جان. خالىقن ادبلىدېكپەن
بىلەگەن جان. جەتىمدەرگە راحىم قىلىپ، اش - جالاڭاشتاردى
تويىندىرعان جان. قىسى - جازى قازىنادالى بار مالن حاق (قۇداي)
جولىنا اتالعان جان. جەتى بىلىم ەلدى العان جان. قازان تاعىن، قاجى
تارحان تاعىن، نۇرا تاعىن، سارايشىقتالى مۇسىلمان جانىن، تاۋدالى
تۈمەن، قىردالى چىركىس. ويدالى يىشاك بارشاسىن باسقارغان جان.
ماجار، باشقۇر، رۇم ۋالايىتىمەن بارىس - كەلىس قىلغان جان. اتىڭ
شىقسا جاقسىلىعىڭمەن جاپىلىسىن دەگەندەي اتى شىققان جان. نەمىس
كورال ۋالايىتىن دا جەڭگەن جان. قىرىم مەن تۈركتى ادەتتەگىدەن تىس
قورقىتىپ قالىتيراتقان جان. سانسىزداغان حانداردىڭ ۇلىن، سۇلتانداردىڭ
بوساعاسىنا (4) شوقىندىرعان جان. جان - جاقىلىعى حانداردىڭ شىندە

بۈكىل خرىستىيان پاتىشاسى فەدروۋىچ خان سەنىڭ تالغىڭ — تاۋغا
 ۋقسايدى، سەنىڭ خالقڭ داۋلەتڭنىڭ ساياسىنا ۋقسايدى. سەنىڭ زاتىڭ
 بەينە ايعا ۋقسايدى، سەنىڭ ادبلىڭنىڭ بۇلىتقا ۋقسايدى. سەنىڭ
 بىستەگەندەرىڭنىڭ بارى شاپالغا ۋقسايدى، قايرىمىڭ تەلەگەي تەڭىزگە
 ۋقسايدى. جىل جاساسىن، جۈز جاساسىن، اتى جاقسى بورىس خان!
 قۇلدانۋدى ماقسات ەتە وتىرىپ، شىعىستان باتىسقا دەيىنگى بارشا
 مەملەكەتتەردى الپ، جەڭمىپاز قىلىشنى سىلتەپ، جاۋلارنى جەڭىپ،
 سانسىز دالغان خانداردىڭ ۇلى، سۇلتاندارىن تۇتقىنداپ وزىنە قۇل ەتتى،
 ماجار، رۇم ۋالاياتى دا الدىمەن بارىس — كەلىس جاساۋدى ماقسات ەتەپ،
 دوستاسىپ، جاۋلارنى قارسى تۇرىسىپ وداقتاستى. نەمىس كورالىنىڭ دا
 كوپتەگەن ۇلكەن قالالارىن ماقساتتى تۈردە قارماعىنا قاراتىپ الدى جانە
 دە ولاردىڭ بۇل قالالارغا قونىستانۋىنا امالى بولمادى، دارمەنى دە جوق
 ەدى. سول ۇشىن جەڭمىپاز اتاندى. قىرىم مەنەن تۈركتىڭ ۇار ۇيرىسۇ،
 جايلالارنى قونىستانىپ قالالار سالدردى. بارلىق جاۋلارنى باسىپ
 العاندىقتان قىرىم مەن تۈركتى ادەتتەن تىس قالتىراتتى. سانسىز خان،
 سۇلتانداردى وزىنە قۇلىدق ۇردىرۋدى ماقسات ەتەپ، تورت جاققا تورت
 جاننىڭ جۇرتىن الپ، وزىنە بويسۇندىرىپ، كوپتەگەن اسكەرى (5)
 قوسىندى باعىندردى. اسا ۇلكەن تاۋداي دەۋدەگى ماقساتىم — سەنىڭ
 تالغىڭدى تاۋغا ۋقساۋ بولادى. دەمەكشى، تالغىڭدى خاق تاباراك ۋاتاعالا تاۋدى
 جەرگە باعىنىشتى قىلغانداي، سەنىڭ داۋلەتتى تالغىڭدى بۈكىل
 مەملەكەتكە باعىنىشتى قىلدى. خالىق دەۋدەگى ماقساتىم — ول
 داۋلەتڭنىڭ ساياسى، سەنىڭ خالىقڭ داۋلەتكە ۇقسار، سول ۇشىن بارشا
 خالىق سەنىڭ داۋلەتڭ بولماق. پاتشانىڭ پاتشالىعى خالىقيەن بولماق،
 خالىقنىڭ داۋلەتى پاتشا بولماق. ادبلىڭنىڭ بۇلىتقا ۋقسار، بۇلىتقا
 ۋقساۋدالى ماقساتىم — بارشا عالامدالى جىن — پەرى، جىرتقىش
 قۇستارغا دەيىنگى جار العاندار مەن ونگەن وسىمدىكتەردىڭ بارى دە ۇيرىسۇ
 اللانىڭ شەرىگى بولا المايدى دەگەندەي پايدا بولىپ جار العاندار. اعاشتار،
 شوپ — شالاڭدار جانە ۇار قانداي وسىمدىكتەرگە، استىقتار مەن

هگنشىلىكتەرگە ۋىسى بۇلتىنىڭ بارشا جالدايدا پايداسى تىەدى. جاڭبىر
 حاق تالانىڭ امىرىمەن جاۋار، سول سىياقتى جاڭبىرغا ۇقساس بارشا
 خالىققا ادلىدىڭنىڭ تىەر. سەنىڭ زاتىڭا ىعا ۇقسايدى دەۋدەگى ماقساتىم —
 بارشا عالامداى جان — جانۋارغا ايدىڭ ساۋلەسى تۇسەدى، سەنىڭ دە سول
 سىياقتى بارشا عالامغا شاراپات جاقسىلىعىڭ تىەدى. جومارتتىقپەن
 جارىلقاۋنىڭ تەلەگەي تەڭىزگە ۇقسايدى، تەڭىز دەۋدەگى ماقساتىم —
 تەڭىز سۈيىن ەشكىم ۇشىپ تاۋىسا الماس. سەنىڭ نىيەتىڭنىڭ ساۋعاسى
 ماڭگىلىك بولماق. قازىناداى مالىڭدى كىم السا دا تاۋىسىلماس جانە
 ازايماس. ەلىن تانىستىرار بولساق: ەدىل، جايىق ارانىنداعى حانداردى،
 ۋىدا ورسى، قىردا تاتار بارشا ۇلىستى بەلىتىدىغان خان، (6) تارىختىڭ
 مىڭ دا تورتىندە پايدا بولغان ورس مەملەكەتىندەگى ەرەكشە خان،
 جالايىقمىن جىيىپ، ساپ — ساپ اسكەر تۇپتاپ جاۋغا قارسى تۇرغان خان،
 ۇڭ — سولىندا سۇلتاندار، بەكتەر، مىرزىلار اش ارستانداي ۇر ۇبىر
 باھادۇرلار اينالا قورشاپ جاۋلارىن جانىشتاپ، جەڭىمىز قىلىشىلىن
 سىلىتىپ، چىركىس پەن تاتاردى، نەمىس كورالىن تابانىنا ئاپتىداي.
 ازاتتىق پەن جەڭىسكە جەتىپ وتىردى. تارىختىڭ مىڭ دا بەسىنشى جىلى
 شام مەن يراققا ۇرسى قىلىپ، اسىل تاستارىن ۇنجۇداي شاشتى. ۇر
 داناسى رۇم مەن قىتايعا تىمەس ەدى. ونىڭ باعاسى كۇننەن كۇنگە ارتا
 بەرسىن، ەلى دە بۇزىلماسىن. مەملەكەتى ۇدىل بولپ، زۇلىمدىق باتقان
 كۇننەن بىرگە باتىپ، كۇندىز بولسىن. بۇلت ارانىن كورىنگەن كۇن
 كوزى ۇبىزىڭ پاتشامىز بورىس خاننىڭ داۋلەتتى ەلى بولپ
 جارقىراسىن! بىرتە — بىرتە رۇم مەن... دى السىن، جەڭى بىلىم ەلدى
 بىلەسىن، بال توستاعانىن تاقسا ەكەن. ۇپانى دۇنيەدە داۋلەت پەن اسا زور
 ئىپالىغا يە بولسا ەكەن، بارشاسىنا يە بولسا ەكەن. ەندى اللا قالاسا
 ازاماتتاردى، امىرلەردى، باتىرلاردى تانىستىرامىز: ۇڭ — سولىنداعى
 سانسىزداعان سۇلتاندار، بەكتەر جانە مىرزىلار ونىڭ الدىنا شوقىنغالى
 كەلتىن. سانسىز تۇمەن خالىقنىڭ بار ەدى، ادلىدىك تۇساغان لايىق،
 داۋلەت پەن بايلىق تاساعان ۇتان. بارشا ۇلىستار شىندەگى ماسكەۋ اتى

